

På grund af revolutionen i Ægypten i det tidlige forår 2011 – mere eller mindre præcis lige midt i højsæsonen for arkæologisk gravearbejde – var der flere af de arkæologiske ekspeditioner rundt om i landet, der blev aflyst eller afbrudt, næsten før de var kommet i gang. Og de ekspeditioner, som ikke blev aflyst, blev ofte gennemført med reduceret bemanning. Derfor var bulletiner om nye fund på de forskellige udgravninger ret sporadiske gennem hele foråret, men efterhånden begynder tingene igen at finde deres leje.

Det i januar 2011 nyoprettede antikvitetministerium, der havde Zahi Hawass som øverste chef, blev nedlagt igen i løbet af sommeren, og man gik tilbage til den gamle organisation, SCA (Supreme Council of Antiquities). SCAs hjemmeside er dog ikke blevet opdateret længe og kan pt. næppe bruges som pålidelig kilde. På Zahi Hawass' ellers flittigt opdaterede blogside www.drhawass.com har der ikke været slået nogen nyheder op siden d. 15. august. Hawass er ikke længere chef for SCA. SCA ledes i skrivende stund af Dr. Moustafa Amin.

FUND & FORSKNING

TANIS

Kalkstensblokke med indskrifter

Et fransk hold, ledet af P. Brissaud, som har arbejdet igennem flere år i Tanis, har fundet 120 kalkstensblokke, sandsynligvis oprindeligt fremstillet ved tempelbyggeri under kong Orsokon II (22. dynasti), og genbrugt af senere herskere. Blokkene har formentlig været genbrugt til at bygge en afgrænsningsmur, som omgav en hellig sø ved et Mut-tempel. Søen var 30 x 12 m i om-

Ruinerne af Bubastis. Foto LM.

fang og 6 m dyb. Ud af de 120 blokke er der 78, som har indskrifter. Nogle af blokkene har også farverester. Indskriftene nævner bl.a. “Mut, herskerinden over *Isheru-søen*”. ‘Nile Currents’, *Kmt* 22/3, 2011, s. 4.

TELL BASTA

Glas og keramik fra Bubastis

Dr. Eva Lange og hendes hold fra SCA og universitetet i Göttingen har været tilbage i Tell Basta/Bubastis siden begyndelsen af oktober 2011. De kunne ved ankomsten til denne lokalitet i det østlige delta heldigvis konstatere, at der ikke havde været noget hærværk eller tyveri på stedet i forbindelse med forårets uroligheder i Ægypten. Flere projekter er sat i gang i Tell Basta, selvom de første uger gik med at dokumentere fundene fra sidste sæson. Det er særligt glas-, keramik- og terrakottavarer, der er tale om, og man håber, at netop disse fund vil give mere viden om den materielle kultur i Bubastis i tiden fra Tredje Mellempæriode til den tidlige middelalder såvel som ny viden om handel og kulturelle relationer med andre områder – både i og uden for Ægypten. <http://tellbasta.tumblr.com/>. Lagt på nettet 21. oktober 2011.

Epigrafisk arbejde i templet

Dr. Lange er gået i gang med et større epigrafisk arbejde i templet i Bubastis.

Meningen er, at reliefferne fra Osorkon Is indgangshal skal tegnes over på plastik, efter at man har identificeret de relieffer, som allerede er publiceret af Naville. For det epigrafiske hold har det været en interessant og ret udfordrende opgave at sortere blokkene i publicerede og ikke-publicerede. Mange af dem er enorme, og de ligger stort set alle sammen i store bunker. En af de blokke, som ikke blev publiceret af Naville, er en meget smuk blok (blok Q/5.42), der viser kongen mens han ofrer salve til Bastet. <http://tellbasta.tumblr.com/>. Lagt på nettet 21. oktober 2011. Nogle billeder.

GIZA

Ny solbåd afsløret ved Cheops-pyramiden

Tilbage i 1987 opdagede man endnu en solbåd på Giza-plateauet på sydsiden af Cheops-pyramiden. På det tidspunkt var det ikke muligt at udgrave båden, der derfor blev liggende trygt i hullet under de tonstunge dæksten. Siden 2008 har SCA, et japansk hold fra Waseda University og japanske konserveringsekspertter arbejdet med forskellige teknikker, som skulle gøre det muligt at udgrave båden. Sidst i juni 2011 kunne man endelig begynde at fjerne de 40 sten, som dækker hullet med båden. Herefter forventes det, at der vil gå flere år med at restaurere

Teltet over den nye båd. Foto LM okt. 2011.

Fra Mayas gravkammer. Foto LM.

båden, før den kan udstilles. Båden ligger delt i mindre stykker, tæt pakket i hullet og er angiveligt mindre end den allerede kendte solbåd. Over stedet har man rejst et solidt markisetelt. Projektet stod stille som følge af januarrevolutionen, men som billedet viser, var døren åben i oktober, hvilket tyder på, at aktiviteterne er blevet genoptaget. <http://news.nationalgeographic.com/news/2011/06/pictures/110624-egypt-wooden-solar-boat-sun-discovered-pyramids-science-archaeology>. Her findes også billeder fra fundet. Lagt på hjemmesiden juni 2011. <http://www.drhawass.com/blog/second-solar-boat-giza>. Lagt på hjemmesiden juni 2011. 'Nile Currents', *Kmt* 22/3, 2011, s.5.

SAKKARA

Grave i Sakkara nu tilgængelige

Som omtalt i forrige nummer af Papyrus havde Zahi Hawass annonceret, at en række grave i Sydsakkara ville blive åbnet for offentligheden. Under DÆS-rejsen i september viste det sig rent faktisk at holde stik. Ved køb af en billet til Horemhebs grav fik vi også forevist andre grave i nabolaget: den ramessidiske Tias grav; fra sidst i 18. dynasti haremsforstanderen Pays grav med en fin sarkofag og et enkelt relief samt graven tilhørende Meryra/Meryneith, offerbordsskriver i Atens tempel i

Memfis, der rummer mange smukke relieffer i gården og to rum med fragmenter af malerier (mere sjældne i Sakkara). Den største oplevelse var dog ubetinget Tutankhamons skatmester Mayas grav, hvoraf selve kapellet i en årrække har været tilgængeligt. Gravkammeret, der lå 20 meter under jorden, er i de senere år løftet op, dels for at restaurere og beskytte det, dels for at gøre det lettere at komme til. To store jerndøre i gården blev åbnet, og ad en smal trappe kunne vi stige ned i de to rum, der overalt er smykket med relieffer af udsøgt kvalitet i "monokrom" stil, dvs. gule figurer på hvid baggrund ligesom nogle af gravkamrene i Deir el-Medina.

Det er SCA, *Egypt Exploration Society* (EES) og forskere fra universitetet i Leiden, som har forestået det store arbejde. Gravene følger alle en nogenlunde ens, arkitektonisk "minitempelplan", og består af en pylon, der følges af en række gårde og herefter tre kapeller. Små lerstenspyramider, ofte beklædt med kalksten, dominerer gravkompleksets bagerste del. 'Nile Currents', *Kmt* 22/3, 2011, s.5 og LM.

Restaurering af trinpyramiden

I det forgangne år har der været flere rygter i den elektroniske presse om den vidtgående restaurering af trinpyramiden, der påbegyndtes i dens sydøstlige

Trinpyramidens imponerende stillads. Foto LM okt. 2011.

hjørne for et par år siden. Her var pyramiden i meget dårlig stand, og reparation var nødvendig. De nye, meget hvide sten har nu bredt sig hen over den nederste del af pyramidens sydside, og et gigantisk stillads (et kunstværk i sig selv) har rejst sig på østsiden. Konsolidering er uden tvivl påkrævet, men man må håbe på, at ordet "nænsomhed" indgår i betragtningerne, således at det ikke hele bygningen kommer til at fremstå som en filmkulisse. (LM)

MEMFIS

Klar til udgravning

I Kom el-Fakhry, syd for Mit Rahina, har Dr. David Jeffreys (chef for *Survey of Memphis*, Egypt Exploration Society) sammen med et hold af ægyptiske og udenlandske arkæologer og ægyptiske arkæologistuderende gjort lokaliteten klar til udgravning. Kom el-Fakhry er en vigtig del af hele det store, memfiske område, da det er her, de ældste bygninger i Memfis findes. Stedet blev udgravet allerede i 1981, men har siden tjent som losseplads for beboerne i Mit Rahina. Nu er de mange lag af moderne skrald fjernet, og David Jeffreys og hans hold i gang med at undersøge lokaliteten på ny og kaste nyt lys over pyramidetidens beboere i den oldægyptiske hovedstad.

<http://www.aeraweb.org/blog/2011-field-season/memphis-field-school-2011/>

Lagt på nettet 27. september 2011.
Mange billeder.

HERAKLEOPOLIS MAGNA

Rovgravninger

På grund af manglen på politi i kølvandet på den ægyptiske revolution brød tyve ind på det arkæologiske område Ehnasia el-Medina – en af hovedbyerne under Første Mellemtids herakleopolitanske dynasti. Tyvene påbegyndte en ulovlig udgravning, og selvom *ghaffirerne*, der ikke havde forladt området, forsøgte at fange rovgraverne, nåede de at flygte. Det var dog lykkedes dem at udgrave en del af en kolossalstatue i sandsten. Inspektører kom så hurtigt

som muligt til åstedet og færdiggjorde udgravningen af statuen. Det viste sig at være en to meter høj, siddende, hovedløs statue, som bar tre kongers kartoucher: Sesostris III, Ramesses II og Merneptah. Statuen var altså oprindeligt fremstillet for Sesostris III, og derefter genbrugt af Ramesses II og Merneptah i 19. dynasti.

'Nile Currents', *Kmt* 22/3, 2011, s.6.

Et ptolemæisk genbrugstempel

Andre udgravninger i Ehnasia el-Medina, der ikke har med rovgravninger at gøre, har bragt resterne af et ptolemæisk tempel frem i lyset. Templet var viet til Amon, og de ptolemæiske bygherrer havde genbrugt utallige blokke fra Mellemsø og Ny Rige. Både Sesostris III og Ramesses II's kartoucher findes på blokkene såvel som relieffer af begge konger i forskellige stillinger med deres familier og guder fra det ægyptiske panteon. Chefen for denne udgravning, A. Galal, har fastslået, at blokkene på et tidspunkt hørte til et tempel viet til Hathor. Der blev også fundet genstande fra senere perioder, herunder romerske amforer, lamper og segl.

'Nile Currents', *Kmt* 22/3, 2011, s.6.

LUXOR

Karnak og Nilen i Mellemsø Rige

Franske arkæologer har i længere tid foretaget udgravninger ved kajlanlægget foran Karnak-templet, og området er

nu yderligere blevet undersøgt af eksperter støttet af det franske forskningsråd CNRS. Deres analyse viser, at templet oprindeligt (dvs. i Mellemsø Rige) ikke stod ved flodbredden, da denne lå 4-500 meter længere mod øst. Omkring 400 år senere havde floden arbejdet sig hen imod området foran den 1. pylon. Forskerne hævder iflg. pressemeddelelsen med henvisning til et billede i "en grav i Kongernes Dal", at det der gengivne bassin (en kanal til floden) ikke har eksisteret på den tid. Scenen må være den fra TT 49 fra lige efter Amarna-tiden, hvor templets facade bestod af den 3. pylon. (LM) *Journal of Archaeological Science* 38/12, 2011, s.3204-16. Resumé kan ses på <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0305440311001944>

Ptah-templet

Den fransk-ægyptiske ekspedition, der graver i Karnak-templet, har for nylig afdækket en stor konstruktion, nemlig omkransningsmuren rundt om Ptah-templet fra Ny Rige. I løbet af udgravningen rapporterede lederen af ekspeditionen, C. Thiers, at der ligeledes var fundet flere blokke fra selve Ptah-templet. Blokkene kan dateres til Tuthmosis III's tid og hører, indtil videre, til de tidligste dele af Ptah-templet. Den nuværende tempelbygning dateres til ptolemæertiden og blev formentlig bygget på fundamentene af de tidligere bygninger. Blokkene bliver nu konser-

Fra de nye franske udgravninger i Karnak. Foto LM.

veret og vil, i det omfang, der er nok af dem, blive restaureret ligesom det var tilfældet med Hatshepsuts Røde Kapel. 'Nile Currents', *Kmt* 22/3, 2011, s.6.

Nye grave i Gamle Gurna

På Luxors vestbred har udgravninger på det sted, hvor de gamle Gurna-huse lå, afsløret nye grave og nye fund. Det drejer sig f.eks. om et meget stort antal mumier og forskellig keramik. Gravene er små og består af to haller og en lang rampe, der var proppet med mumier. Gravene er også dekorerede med passager fra Dødebogen. Ifølge arkæologen Said Marei, ligger den mest iøjnefaldende grav i Gurnet Murayi-nekropolen. Den tilhørte en ypperstepræst fra Month-templet, og den ligger fem meter under sandet. Graven har en stor tværhal og en anden korridor, som er udsmykket med religiøse motiver. 'Nile Currents', *Kmt* 22/3, 2011, s.7.

Deir el-Bakhit

Dette er navnet på det koptiske kloster, der kroner den nordlige bjergknold på vestbredden af Luxor, som kendes som Dra' Abu'l Naga. I manuskripter fra første halvdel af det 19. årh. nævnes det ofte som et referencepunkt for placeringen af embedsmandsgravene i området, hvoriblandt en del af de "forvundne". I de senere år har der i det tyske arkæologiske instituts koncession været udgravninger i gang her. For nylig blev der opdaget en samling på 175 ostraka. Der er breve til klosterfædrene Apa Zacharias og Apa Papas, og der omtales et Sankt Paulskloster, hvilket er særligt interessant, da klostrets oprindelige navn indtil nu var ukendt. Da de to klosterfædre er kendt andetstedsfra i forbindelse med et Paulskloster, er identifikationen nu ganske sikker. Klosteret er det største af sin art i området og er ganske godt bevaret. Fundet, der kan knyttes til ostraka i British Museum, vil kunne give interessante oplysninger om området i den gråzone, der ligger mellem senantikken og islams indførelse. (LM)
<http://idw-online.de/de/news446017>

Ruinerne af Deir el-Bakhit. Foto LM.

EDFU

Ny sæson i Edfu

Dr. Nadine Möller og hendes hold kunne d. 22. oktober begynde en ny sæson i Edfu ved Edfu-templet. Udgravningerne fortsætter på de steder, man har udgravet i tidligere sæsoner. Det drejer sig bl.a. om søjlehallen og siloerne fra Mellemste Rige, arbejde på omkransningsmuren fra Første Mellemtid og survey ved provinspyramiden i den sydlige del af Edfu. Holdet blogger fra udgravningen næsten hver dag, og efter den første uge kunne man således fortælle, at der bl.a. var fundet ostraka og seglaftryk.

<http://telledfu.blogspot.com>

Prostatacancer i Ægypten

En gammel ægypter, der døde i en alder af 51-60 år for omkring 2250 år siden, er den første person i landet, der er blevet diagnosticeret med prostatacancer. Forskere har undersøgt hans mumie, der opbevares i det arkæologiske museum i Lissabon og fundet små knuder i dens bækkenregion samt metastaser i knoglerne i overarm og ben. C. Prates, S. Sousa, C. Oliveira, S. Ikram, 'Prostate metastatic bone cancer in an Egyptian Ptolemaic mummy, a proposed radiological diagnosis' i *International Journal of Paleopathology* (i trykken). (LM)
<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1879981711000271>

Romerske mumieportrætter i Oxford

I forbindelse med åbningen af den nye, ægyptiske samling på Ashmolean Museum i Oxford (se Museumsnyt nedenfor), er tre mumieportrætter blevet gennemgribende konserveret, og samlingens kurator, Susan Walker, der i øvrigt er ekspert i romertiden i Ægypten, og samlingens chefkonservator, Mark Norman, er blevet interviewet i denne anledning.

Det ældste portræt forestiller en ung kvinde, og det er malet på linned. Portrættet stammer sandsynligvis fra tiden mellem år 55 og 70, og det blev fundet og udgravet af Petrie på den romerske gravplads i Fayum i 1911. Petrie, der var foregangsmand for moderne arkæologi, sørgede for at konservere de skrøbelige portrætter ved at overhælde dem med opvarmet voks.

Konservatorer i dag lader sig ikke sådan hidse op over denne metode: "Vi er måske ikke enige i, hvad han gjorde, men det virkede," siger Mark Norman, chefkonservator på Ashmolean. "Hvis han ikke havde gjort det, ville vi ikke have portrætterne i dag." At kvinden på portrættet ser så frisk og lysende ud, er resultatet af museets malerikonservator Jevon Thistlewoods arbejde. Jevon Thistlewood har også arbejdet på de to mandeportrætter, der er ca. 100 år yngre end kvindeportrættet. "De er alle ekstraordinært bevægende portrætter", siger Susan Walker. "Hun stammede fra en god familie, selv om det ikke var super-

rige mennesker, der boede i Fayum. De var velstillede i deres eget samfund,” fortsætter Walker.

Man mener, at mumieportræterne forestiller mennesker, der var efterkommere af de første, græske bosættere i Fayum, nemlig lejesoldater, der kæmpede for ptolemæerne. I Fayum fik de udleveret jordlodder, og her tog de hurtigt den oprindelige, ægyptiske kultur til sig. Dette slægtskab betød, at beboerne i Fayum kunne få en form for rabat på skatterne, da romerne erobrede Ægypten. Grækere blev nemlig ikke beskattet så meget som ægyptere.

Der hersker stadig uenighed om, hvorvidt de romerske mumieportrætter blev malet, mens den afbildede var i live, eller om det blev gjort som en del

af den lange balsameringsproces. Walker mener dog, at portræterne blev udført lige efter dødstidspunktet af kunstnere, der var tilknyttet begravelsespladserne. “Ægyptologer er altid meget kritiske over for romersk balsameringskunst eller manglen på samme, fordi den ikke helt var, hvad den havde været i den faraoniske periode. Men de har helt sikkert prøvet at gøre det rigtigt,” slutter Walker.

Portræterne udstilles i den del af samlingen, der har temaet “Ægypten møder Grækenland og Rom”. <http://apps.facebook.com/theguardian/culture/2011/oct/19/ancient-egyptian-mummy-portraits-ashmolean-museum>. Lagt på nettet d. 19. oktober 2011. Enkelte billeder.

Munkehumor

Set i Skt. Katarinaklostret på Sinai: Den “brændende busk” (*Rubus sanctus*) – og en ildslukker!

Foto LM.

MUSEUMSNYT

Fra åbningen af udstillingen på Glyptoteket. Foto LM.

Petrie i pyramidernes skygge

D. 11.11.11 slog Ny Carlsberg Glyptotek dørene op for en særudstilling, der fokuserer på W. M. F. Petries fund i Glyptoteket. Udstillingen vises i museets sal 26 på 2. etage i Dahlerups bygning og er bygget meget smukt op med ualmindeligt flotte og store montrere formet som tempelpyloner. Nogle få udlån fra Nationalmuseet fuldender den informative udstilling, men ellers stammer alle genstande fra Glyptotekets egen samling. De fleste af de mere end 100 ting, der er med på udstillingen, er dog sjældent set, da de til daglig ligger i Glyptotekets ægyptiske magasin.

Udstillingen “I pyramidernes skygge” præsenterer derfor ny viden og nye forbindelser mellem Glyptotekets samling og andre af Petries fund, der befinder sig på b.l.a. British Museum og Museum of Fine Arts i Boston.

Udstillingen viser en række gravfund, fragmenter af statuer og grav- og tempelvægge, som gennem Petrie kom til Glyptoteket. Publikum kommer tæt på Petries opdagelser, når f.eks. et gravmaleri med leopardhaler og et relief med en krokodillesnude nu er undersøgt nærmere.

Kurator (og DÆS-forkvinde) Tine Bagh har arbejdet med Petrie-projektet i tre år, og udstillingen, der varer indtil 25. marts 2012, er kulminationen på dette projekt.

Samtale med Tine Bagh, besøg i udstillingen og <http://www.glyptoteket.dk/i-pyramidernes-skygge>, oktober 2011.

Åbning i nye omgivelser

5 mio. engelske pund har den omfattende konservering og flytning af Ashmolean Museums ægyptiske samling kostet, og nu åbner den endelig igen i helt nye omgivelser efter at have været helt lukket længe. Genstande, der har været på magasin i årevis, er udstillet igen, og der er nu udstillet mere end dobbelt så mange genstande som i den gamle samling. De nye gallerier præsenterer samlingen tematisk: Ægyptens oprindelse, Dynastisk Ægypten og Nubien, Livet efter døden i Det Gamle Ægypten, "Revolutionen" i Amarna, Ægypten som imperium og Ægypten møder Grækenland og Rom.

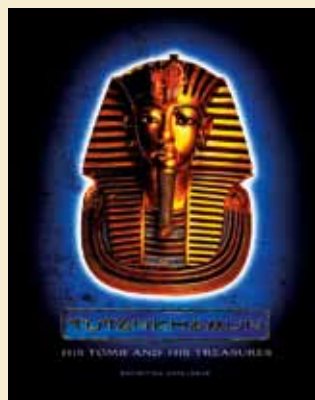
De nye gallerier er tegnet af arkitekt Rick Mather. Samlingen åbner d. 26. november 2012.

Pdf-fil med titlen What's On på <http://www.ashmolean.org/assets/docs/WhatsOnCurrent.pdf>

Tutankhamon-udstilling kommer til Malmø

Udstillingen af kopier af fundene fra Tutankhamons grav, "Tutankhamun. Sein Grab und die Schätze", der har kunnet ses i Frankfurt siden 19. november, kommer til Malmø i september 2012. Alt materialet på udstillingen vil foreligge på både dansk og svensk, og planer er undervejs om et nært samarbejde mellem danske og svenske kolleger. (LM)

<http://www.tut-ausstellung.com>

MILEPÆL

Til lykke

Den 30. juni forsvarede DÆS-bestyrelsesmedlem Ole Herslund sin PhD-afhandling "Suns, Branding Irons and the White Cloth. Ancient Egyptian Classification of Material Culture".

Vi gratulerer!

Foto LM.

NEKROLOGER

Foto fra *Amours et fureurs*.

Store franske ægyptologer bliver meget gamle. I 2001 døde Jean-Philippe Lauer i en alder af 98. Den 23. juni i år døde Christiane Desroches Noblecourt, 97 år gammel. I Danmark er hun bedst kendt for den bog, hun skrev som forløber til den første store Tutankhamon-udstilling i Paris i 1967 (*Tutankhamon*, Gyldendal 1963). Enkelte medlemmer vil huske hende fra et animeret foredrag hun gav i Institut Français i København i 1990'erne. Det handlede primært om hendes engagement i anstrengelserne for at få involveret Unesco i at flytte templerne i Abu Simbel. Den dengang allerede ældre dame talte i over to timer uden manuskript og med sin karaktistiske gestik.

CDN, som var chefkonservator på Louvre, var den første, der begav sig ud i at fortolke såkaldte dagliglivsscener symbolsk som udtryk for ægypternes genfødselsforestillinger. Ud over talrige videnskabelige artikler og bøger rummer hendes produktion værker af høj faglig karat, men skrevet i et let

forståeligt sprog (ud over at det er altså er på fransk!), som f.eks om kvinder (*La femme au temps des pharaons*, 1986), om Hatshepsut (*La reine mystérieuse Hatshepsout*, 2002), og en yderst kreativ bog om gudinden Hathor (*Amours et fureurs de La Lointaine*, 1995). Personligt nød jeg som ganske ung student i Paris i 1967 godt af hendes inspirerende og dramatisk fremførte undervisning på École du Louvre. Fra total anonymitet avancerede jeg til mange år senere at have besøgt hende i hendes hjem og at have modtaget flere af hendes værker.

En anden ægyptolog, der heller ikke manglede karisma, var Jean Leclant, der døde 16. september i en alder af 91 år. Han var professor ved Sorbonne og École Pratique des Hautes Études og fik i løbet af sin karriere en stribe af franske ærestitler. Hans bibliografi fyldte allerede for adskillige år siden så meget, at den udkom som en særlig bog. Et festskrift til hans ære udkom i 1994 i fire tykke bind. Hans interesser strakte sig vidt både i tid og emner, med særligt fokus på Sakkara og Nubien. Jeg vil huske JL for den venlige modtagelse han gav mig i Paris i 1967. Hvor CDN konstant var "beskyttet" af et hof af assistenter og andre tilhængere, inviterede JL mig hjem til sit maleriske, gamle hus på Buttes Chaumont og hjalp mig med alle formaliteterne omkring mit studieophold. (LM)